ROCZNIKI HUMANISTYCZNE
Tom LXVII, zeszyt 2 – 2019
DOI: http://dx.doi.org/10.18290/rh.2019.67.2-2

PIOTR KOCHANEK

TRÓJKĄT JAKO SCHEMAT HISZPANII NA MAPACH ŚREDNIOWIECZNYCH

Orozjusz (380/385 - ok. 450 n.e.) bodajże jako pierwszy przypisał Hiszpanii, czyli *de facto* całemu Półwyspowi Iberyjskiemu schemat trójkąta[1]. Tezę tę powtórzyło później wielu innych autorów łacińskich[2] i stała się ona niemal kanonicznym sposobem schematyzacji Hiszpanii w łacińskim średniowieczu. Jednak ta figura geometryczna nie była jedynym kształtem, jaki przypisywano temu regionowi Europy.

Dr hab. Piotr Kochanek, prof. KUL – kierownik Katedry Historii Starożytnej i Bizantyńskiej, Instytut Historii, Wydział Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: lu2005harn@yahoo.de

Użyte skróty: CCL – *Corpus Christianorum*. Series Latina; CSEL – *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*; GGM – *Geographi Graeci Minores*; GLM – *Geographi Latini Minores*; PL – *Patrologia Latina*.

[1] Orosius, *Historiae adversus paganos* I 2, 69. CSEL 5, s. 26, 10 (= PL 31, 688B = GLM, s. 64, 21). Por. Y. Janvier, *La géographie d'Orose*, Paris: Les Belles Lettres 1982, s. 48; S. Sáenz-López Pérez, *El mundo para una reina: los „mappaemundi" de Sancha de León (1013-1067)*, „Anales de Historia del Arte", Volumen Extraordinario, 2010, s. 331.

[2] Por. *Cosmographia* II 33, w: GLM, s. 97, 25; *Situs orbis terrae vel regionum* VII 17, ed. P. Gautier Dalché, s. 171, 21; *The Old English Orosius* I 1, ed. J. Bately, s. 19, 1; Hugo de Sancto Victore, *Descriptio mappae mundi* XXIII 622, ed. P. Gautier Dalché, s. 156; Gervasius Tilleberiensis, *Otia imperialia* II 10, ed. S.E. Banks & J.W. Binns, s. 302. Na temat kształtu Hiszpanii u geografów antycznych por. A. Schulten, *Iberische Landeskunde*: *Geographie des antiken Spanien*, 2. Aufl., Baden–Baden: Koerner 1974, s. 12-22; H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos*. *Origen y características principales*, „Miscelánea Medieval Murciana" 18 (1993-1994), s. 70; P. Kochanek, *Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej portolany w starożytności*, w: *Tworzenie iluzji społecznej – wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, (Studia nad Wiedzą 5), Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 88, przyp. 61.

Znacznie starsze było bowiem utożsamienie terytorium Hiszpanii ze ściągniętą skórą wołu[3]. Jednak schemat ten, prawdopodobnie ze względu na pewien brak wyrafinowania, musiał ustąpić miejsca sile wymowy symboliki trójkąta.

Schemat trójkąta przeszedł z geografii, a zapewne również z niezachowanej spuścizny kartograficznej późnego antyku, do kultury średniowiecznego Zachodu i zachował się na wielu mapach z tego właśnie okresu[4]. Schematy te zostały tutaj ujęte w formę tabeli (tab. I), ułożonej w porządku chronologicznym i obejmującej *grosso modo* okres pomiędzy rokiem 775 a 1300. Najstarsze graficzne świadectwa tego typu geometrycznej schematyzacji Hiszpanii znajdują się w manuskryptach, które powstały na terenie Półwyspu Iberyjskiego (tab. I/3-4 i 8), głównie zaś w rękopisach, będących kopiami dzieła Beatusa z Liébana (tab. I/2, 5-6, 9-11, 14-15 i 19).

*

Chronologicznie pierwszy przykład analizowanego schematu zawiera jednak, sporządzona najprawdopodobniej w południowej Francji[5] (ok. roku 775), tzw. Watykańska mapa Izydora (tab. I/1)[6]. Rzeczony obszar posiada tutaj kształt zbliżo-

[3] Por. Strabo, *Geographica* II 1, 30. C. 83; II 5, 27. C. 127; III 1, 3. C. 137; Dionysius Periegetes, *Orbis descriptio* 287, w: GGM II, s. 117; Eustathius, *Commentarii* 157, w: GGM II, s. 245, 31-32; tamże 285, w: GGM II, s. 266, 32-34; Anonymus, *Paraphrasis* 281-287, w: GGM II, s. 413; *Scholia in Dionysium* 287, w: GGM II, s. 443(col. B), s. 38; Nicephorus Blemmides, *Geographia synoptica* 270-330, w: GGM II, s. 460(col. A), 20. Por. B. Gustawicz, *Zarys historyczny sposobów kreślenia kart geograficznych*, w: *Sprawozdanie dyrektora C. K. gimnazyum Nowodworskiego św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1882*, Kraków: [Friedlein] 1882 [odbitka: Kraków: Anczyc i S-ka 1882], s. 5; J. Staszewski, *Środowisko geograficzne w nauce antycznej*, „Zeszyty Geograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku" 2(1960), s. 37; P. Kochanek, *Iluzja schematów choro- i topograficznych…*, s. 88 i przyp. 62.

[4] Szkicowe zarysowanie tego zagadnienia znajduje się w: P. Kochanek, *Wpływ starożytnej schematyzacji mnemotechnicznej na średniowieczną i wczesnonowożytną kartografię*, „Vox Patrum" 38(2018), t. 69, s. 318-320.

[5] Por. P. Kochanek, *Vignetten von Konstantinopel in den mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Karten. Die Entwicklung des grafischen Topos der Stadt*, „Vox Patrum" 38(2018), t. 70, s. 396.

[6] Watykańska mapa Izydora. ● Źródło oryginału: Watykan, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ms Vat. Lat. 6018, fol. 64^{v}-65^{r} (data powstania: ok. 775; wielkość oryginału: 290 x 220 mm). ● Tekst legend mapy: R. Uhden, *Die Weltkarte des Isidorus von Sevilla*, „Mnemosyne", tertia series, 3(1936), s. 25-28; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos en la cultura de la alta Edad Media en relación especial con la historia de los conocimientos geográficos*, „Boletin de la Real Academia de la Historia" 134(1954), s. 188 (legendy znajdują się na przerysie mapy); F. Glorie, *Mappa mundi e codice Vatic. Lat. 6018*, w: *Itineraria et alia geographica*, (CCL 175), Turnholti: Brepols 1965, s. 457-466; J. Williams, *Isidore, Orosius and the Beatus Map*, „Imago Mundi" 49(1997), s. 16, rys. 6 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala); B. English, *Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi des frühen und hohen Mittelalters*, (Orbis Mediaevalis 3), Berlin: Akademie Verlag 2002, s. 568 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen*

ny do trójkąta równoramiennego, którego podstawą jest atlantycka linia brzegowa Półwyspu Iberyjskiego. Trójkąt ten został następnie przez rysownika podzielony osią symetrii na dwa równoramienne trójkąty prostokątne. W pole lewego, którego podstawę stanowią „Pirinei" (Pireneje), wpisano nazwę „Ispania inferior", natomiast prawy otrzymał nazwę „Ispania ulterior"[7]. W ten sposób zasygnalizowano podział Hiszpanii na dwie części, sugerując jednocześnie, że mają one *grosso modo* jednakową powierzchnię. Jest to być może graficzna aluzja do okupacji półwyspu przez Maurów, choć ów równy podział nie oddaje ówczesnej rzeczywistej sytuacji geopolitycznej Hiszpanii.

*

Mniej więcej w tym samym czasie, bo pomiędzy rokiem 776 a 786 został sporządzony przez benedyktyńskiego mnicha Beatusa (ok. 730-798), opata klasztoru San Martín de Liébana, *Commentarius in Apocalypsin*, który najprawdopodobniej posiadał mapę ilustrującą geograficzny aspekt tzw. rozesłania Apostołów[8]. Jej oryginał zaginął. Zachowało się natomiast kilkanaście kopii rzeczonej mapy, sporządzonych między X a XIII wiekiem[9], których jednak stopień wierności pierwowzorowi pozostaje kwestią dyskusyjną. Najstarsza, bo wykonana prawdopodobnie w latach 940-945 replika przedmiotowej mapy to tzw. mapa z „The Morgan Beatus" (tab. I/2)[10]. Mapa ta posiada w obrębie Półwyspu Iberyjskiego, oddzielonego od reszty

---

Weltkarten, (Monumenta Germaniae Historica. Schriften 36), Hannover: Hahnsche Buchhandlung 1992, s. 150 (16); L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography. Inventory, Text, Translation, and Commentary*, (Terrarum Orbis 4), Turnhout: Brepols 2006, s. 128 (X.1.). ● Źródło kopii: A. Scafi, *Maps of Paradise*, London: The British Library 2013, s. 47, fig. 24.

[7] Por. R. Uhden, *Die Weltkarte des Isidorus von Sevilla…*, s. 26 i 28; G. Menéndez-Pidala, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 188. Natomiast François Glorie (*Mappa mundi e codice Vatic. Lat. 6018…*, s. 461 (116) i 465) w miejsce terminu „Ispania inferior" wprowadził nazwę „Ispania citerior", tłumacząc tę korektę legendy mapy w aparacie krytycznym w sposób następujący: „restitui iuxta Isid. et Oros." – tamże, s. 461 (116). Ponadto F. Glorie legendę „Pirinei" odczytał jako „Pirineį" – tamże, s. 461 (124). Wypada dodać, że obie kwestie, które *explicite* podniósł F. Glorie w roku 1965, sygnalizował już w roku 1936 cytowany wyżej Richard Uhden (1 IV 1900 – 1 VIII 1939).

[8] Por. P. Kochanek, *„Rozesłanie Apostołów" na mapie Beatusa z Burgo de Osma*, w: *Fructus Spiritus est Caritas*. *Księga Jubileuszowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, *czterdziestolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, s. 707-708.

[9] Tamże, s. 709-710 i przyp. 24.

[10] Mapa z „The Morgan Beatus". ● Źródło oryginału: Nowy Jork, Pierpont Morgan Library, Ms 644, fol. 33^{v}-34^{r} (data powstania: 940-945; wielkość oryginału: 380 x 530 mm). ● Tekst legend mapy: K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, I. Heft: *Die Weltkarte des Beatus (776 n. Chr.)*, Stuttgart: Roth 1895, s. 37-38; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 235 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte). *Nomenclator y conclusiones*, „Miscelánea Medieval Murciana" 19-20 (1995-1996), s. 100-123; B. English,

Europy potężnym pasmem Pirenejów, cztery nazwy geograficzne: dwa choronimy – „Gallecia" (Galicja) i „Spania" oraz dwa toponimy – „Olisipona" (Lizbona) i „Tarracona" (Tarragona)[11]. W przypadku powyższych dwóch nazw regionów nie chodzi zapewne o dychotomiczny podział półwyspu, podobny do tego, który widnieje na Watykańskiej mapie Izydora. Termin „Spania" ma bowiem szerszy zakres i odnosi się do półwyspu jako takiego, podczas gdy pojęcie „Gallecia" wskazuje na konkretną prowincję, położoną w północno-zachodniej części Hiszpanii. Jest wysoce prawdopodobne, że terminy te pochodzą z oryginału mapy Beatusa, który powstał – jak już wspomniano – w przedziale lat 776-786. Wpisanie choronimu „Gallecia" w oryginał mapy miało zapewne związek z tym, że region ten był wówczas (obok Asturii) jedynym wolnym od Maurów obszarem Półwyspu Pirenejskiego. Stąd też, jak wiadomo, rozpoczęła się ok. roku 720 tzw. rekonkwista, będąca w gruncie rzeczy antyislamską krucjatą. Tego zaś faktu nie mógł pominąć benedyktyn z klasztoru San Martín de Liébana, leżącego właśnie w Asturii. W tym sensie oryginał mapy byłby swego rodzaju kartograficznym pomnikiem upamiętniającym genezę zbrojnej walki z islamem. W ten sposób zarówno mapa Beatusa, jak i jej najstarsza zachowana kopia zawierają do dziś czytelną aluzję do geopolitycznej historii półwyspu.

Chronologicznie następną mapą należącą do sygnalizowanej serii map typu Beatus jest wykonana w roku 970 mapa Beatusa z Valladolid (tab. I/5)[12]. Podobnie jak na mapie z „The Morgan Beatus", „trójkąt hiszpański" oddzielają od reszty kontynentu sugestywnie zaznaczone Pireneje. Natomiast wnętrze trójkąta wypełnia pięć nazw: 3 choronimy – „Asturias" (Asturia), „Gallecia" i „Spania" i 2 toponimy – „Olisipona" i „Tarracona"[13]. Można się tylko domyślać, że trzy pierwsze nazwy to

---

Ordo orbis terrae…, s. 592 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Źródło kopii: I. Baumgärtner, *Graphische Gestalt und Signifikanz. Europa in den Weltkarten des Beatus von Liébana und des Ranulf Hidgen*, w: *Europa im Weltbild des Mittelalters. Kartographische Konzepte*, hrsg. von I. Baumgärtner und H. Kugler, (Orbis Mediaevalis 10), Berlin: Akademie Verlag 2008, s. 90, fig. 4.

[11] Lekcja legend za: H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123. Tymczasem Konrad Miller (21 X 1844 - 25 VII 1933) zamiast terminu „Tarracona" widział słowo „Terracona", natomiast toponim „Olisipona" odczytał jako „Olisibona" – K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 37. Tak samo tę ostatnią nazwę odczytał Gonzalo Menéndez-Pidal (12 IV 1911 – 11 XII 2008) – G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 235.

[12] Mapa Beatusa z Valladolid. ● Źródło oryginału: Valladolid, Biblioteca de la Universidad, Ms 433, fol. 36ᵛ-37ʳ (data powstania: 970; wielkość oryginału: 310 x 450 mm). ● Tekst legend mapy: K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 37-38; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 236 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123; B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 580 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Źródło kopii: B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 221, fig. 34.

[13] Lekcja legend za: H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123. K. Miller i Gonzalo Menéndez-Pidal odczytali legendę „Asturias" jako „Sturias", toponim „Olisipona"

echo legend widniejących na Beatusowym oryginale mapy, a sens ich umieszczenia na mapie wyjaśniono już wyżej.

Podobnie ma się rzecz w przypadku datowanej na koniec X wieku mapy Beatusa z Seu de Urgell (tab. I/6)[14]. I tutaj za wysokim łańcuchem Pirenejów, opatrzonym legendą „Mons Pyrineus", obok trzech nazw chorograficznych, „Asturias", „Gallecia" i „Spania", występują dwie nazwy miast: „Olispona" i „Tarracona"[15]. Analogiczna sytuacja jest widoczna w przypadku tzw. mapy z „Facundus Beatus" (tab. I/9), wykonanej w 1047 roku[16]. Za wyeksponowaną barierą Pirenejów („Mons Pirineus") umieszczono 5 nazw: „Asturias", „Gallecia", „Spania" oraz „Olisipona" i „Tarracona"[17]. Ten sam zestaw nazw posiada również pochodząca z roku 1109 mapa Beatusa z Silos (tab. I/14)[18]. Pojawia się bowiem tutaj sześć dobrze

---

jako „Olisibona", a nazwę „Tarracona" jako „Terracona" – K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 37; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 236.

[14] Mapa Beatusa z Seu de Urgell. ● Źródło oryginału: Seu de Urgell, Museu Diocesá, nr inv. 501, fol. VI^{v}-VII^{r} (data powstania: koniec X wieku; wielkość *folium* oryginału: 265 x 400 mm). ● Tekst legend mapy: G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 237 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123; B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 596 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Źródło kopii: B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 275, fig. 44.

[15] Lekcja legend za: H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123. G. Menéndez-Pidal odczytał termin „Mons Pyrineus" jako „Mons Pirineus", toponim „Olisipona" jako „Olisbona", zaś pojęcie „Tarracona" jako „Terracona" – G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 237.

[16] Mapa z „Facundus Beatus". ● Źródło oryginału: Madryt, Biblioteca Nacional, Vitrina 14-2 (dawniej: B. 31), fol. 63^{v}-64^{r} (data powstania: 1047; wielkość oryginału: 310 x 470 mm). ● Tekst legend mapy: K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 37-38; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 238 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123; B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 572 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Źródło kopii: B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 196, fig. 28.

[17] Lekcja legend za: H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123. Jednak Hermenegildo García-Aráez (tamże, s. 107) przeoczył w swym zestawieniu pojęcie „Mons Pirineus", widniejące na tej mapie. Z kolei K. Miller i G. Menéndez-Pidal toponim „Olisipona" odczytali jako „Olisbona", a „Tarracona" jako „Terracona" – K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 37; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 238. Natomiast choronim „Asturias" K. Miller (tamże, s. 37) proponuje odczytać jako „Sturias", a G. Menéndez-Pidal całkowicie go pominął wśród legend mapy.

[18] Mapa Beatusa z Silos. ● Źródło oryginału: Londyn, British Library, Add. Ms 11695, fol. 39^{v}-40^{r} (data powstania: 1109; wielkość oryginału: 320 x 430 mm). ● Tekst legend mapy: M.F. le Vicomte de Santarem, *Essai sur l'histoire de la cosmographie et de la cartographie pendant le Moyen-Âge*, t. 2, Paris: Maulde et Renou 1850, s. 107-126; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten...*, I. Heft, s. 37-38; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos...*, s. 239 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)..., s. 100-123; B. English, *Ordo orbis terrae...*, s. 576 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Fragmenty tekstu legend mapy:

już znanych legend: „Mons Pirineus", „Gallecia", „Spania", „Sturias", „Olisibona" i „Terracona"[19]. Natomiast nieco zmodyfikowaną strukturę legend zawiera w sobie mapa Beatusa z Turynu (tab. I/15), pochodząca z początku XII wieku[20]. Są one następujące: „Asturias", „Betica" (Betyka), „Gallecia" oraz „Cesaraugusta" (Saragossa) i „[Templum] Sancti Jacobi Apostoli" (Santiago de Compostela). Jak widać, trzy pierwsze nazwy odnoszą się do konkretnych regionów półwyspu, zaś dwie ostatnie do jego miast. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że „Asturias" i „Gallecia" to – jak już wspomniano – północno-zachodnie prowincje Hiszpanii wolne od Maurów, podczas gdy leżąca na południu półwyspu „Betica", której stolicą była Kordoba, znajdowała się w rękach muzułmanów. Godne odnotowania jest pojawienie się Saragossy w miejsce Tarragony i Santiago de Compostela w miejsce Lizbony. Jest wysoce prawdopodobne, że Saragossa zawdzięcza swą obecność na tej mapie temu, że została odzyskana w roku 1118, a zatem w momencie zbliżonym do czasu powstania mapy. Natomiast wzmianka o Jakubie Apostole odsyła wprost do jego sanktuarium w Santiago de Compostela, które było wówczas obok Rzymu i Jerozolimy najważniejszym centrum pielgrzymkowym zachodniego chrześcijaństwa. Należy przy tym zaznaczyć, że żadna z analizowanych dotąd map Beatusa nie posiada winiet miast. Wszystkie natomiast mają bardzo sugestywnie zarysowany łuk Pirenejów, które jak mur obronny zdają się oddzie-

---

W.L. Bevan and H.W. Phillott, *Mediaeval Geography: An Essays in Illustration of the Hereford Mappa Mundi*, London: Stanford 1873 [reprint: Amsterdam: Meridian 1969], s. XL. ● Źródło kopii: *Atlas. The Bulgarian Lands in the European Cartographic Tradition (3rd-19th Centuries)*, editors: A. Fol, A. Stamatov, Sofia: Tangra TanNakRa 2008, s. 42-43 (I.1).

[19] Ten zestaw legend autor niniejszego artykułu mógł sprawdzić osobiście na bardzo dobrej technicznie kopii mapy Beatusa z Silos (por. przyp. 18). Pisownia rzeczonych legend zgadza się z wersją przekazaną przez Konrada Millera i idącego *grosso modo* za nim Gonzala Menéndez-Pidala. Ten ostatni inaczej odczytuje tylko termin „Gallecia", proponując lekcję „Galletia" – G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos*..., s. 239. Obserwacje te podważają rzetelność lekcji legend mapy Beatusa, którą w roku 1994 zaproponował Hermenegildo García-Aráez: „Olisipona", „Pyrineus, mons", „Tarracona" (*Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 106, 107 i 108). Autor ten nie zauważył ponadto, że mapa ta posiada choronim „Sturias". W szerszym zaś kontekście karzą bardzo ostrożnie traktować ustalenia hiszpańskiego autora w kwestii wersji legend na pozostałych mapach Beatusa.

[20] Mapa Beatusa z Turynu. ● Źródło oryginału: Turyn, Biblioteca Nazionale Universitaria, Ms I. II.1, fol. 45v-46r (data powstania: pocz. XII wieku; wielkość *folium* oryginału: 360 x 275 mm). ● Tekst legend mapy: M.F. le Vicomte de Santarem, *Essai sur l'histoire de la cosmographie...*, t. 2, s. 131-153; E. Cortambert, *Quelques-uns des plus anciens monuments géographique du Moyen Âge conservés à la Bibliothèque Nationale*, „Bulletin de la Société de Géographie", 6 Ser., 14 (1877), s. 339-345; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten...*, I. Heft, s. 38-41; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos...*, s. 248 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)..., s. 100-123; B. English, *Ordo orbis terrae...*, s. 612 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Źródło kopii: B. English, *Ordo orbis terrae...*, s. 318, fig. 55.

lać Hiszpanię od reszty Europy, czyniąc z niej swego rodzaju niedostępną fortecę, stworzoną siłami natury, a zatem będącą dziełem Stwórcy. To za tym skalistym wałem ma miejsce rekonkwista, która do roku 1109 zrobiła już znaczne postępy, a której idea wyszła z Asturii i Galicji. W ten sposób mapy te wydają się swego rodzaju laudacją tych dwóch regionów Hiszpanii, jako niezdobytych przez Maurów chrześcijańskich twierdz, w których narodziła się i została wprowadzona w czyn idea rekonkwisty.

Biorąc pod uwagę treść legend, do powyższej grupy należałoby również zaliczyć tzw. mapę Beatusa z Oña (tab. I/19), która powstała w końcu XII stulecia[21]. Wewnątrz schematu Hiszpanii widnieje ich sześć. Trzy z nich to dobrze znane choronimy: „Asturias", „Gallecia", „Spania". Dwie następne to toponimy: „Jacobus" (Santiago de Compostela) i „Terracona". Wreszcie szósty termin to nazwa rzeki: „f. Iberus" (Ebro)[22]. Legenda „Jacobus" widnieje nad biustem Apostoła, zaś pod jego „główką" wpisano termin „Gallecia". Półwysep od reszty Europy oddziela pasmo Pirenejów zaznaczone wyraźnie przez trzy „piramidki". Istnieje jednak również pewien istotny element, który odróżnia tę mapę od tych, które przeanalizowano. Elementem tym są wspomniane „główki" apostolskie. Nadają one mapie Beatusa z Oña rys głęboko ewangelicznej refleksji, koncentrując uwagę widza na tzw. rozesłaniu Apostołów. W ten sposób motyw geopolityczny został tutaj wyraźnie usunięty w cień i stał się mało wyrazisty, podobnie jak sam schemat „hiszpańskiego trójkąta".

Nieco inny charakter ma „trójkąt hiszpański" na mapie Beatusa z Saint Séver (tab. I/10), którą sporządzono między rokiem 1047 a 1072[23]. Przede wszystkim trójkąt

[21] Mapa Beatusa z Oña. ● Źródło oryginału: Mediolan, Biblioteca Ambrosiana, Ms F 105 Sup., fol. 71^{v}-72^{r} (data powstania: koniec XII wieku; wielkość oryginału: brak danych). ● Tekst legend mapy: L. Vázquez de Parga, *Un mapa desconocido de la serie de los «Beatos»*, w: *Actas del Simposio para el estudio de los códices del «Comentario al Apocalipsis» del Beato de Liébana*, t. I, Madrid: Joyas Bibliográficas 1978, s. 277-278; H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 100-123. ● Fragmenty tekstu legend mapy: L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography*..., s. 176-177 (XI.3.2.). ● Źródło kopii: www.atlantedellarteitaliana.com/artwork-4777.html [dostęp: 17 VIII 2018].

[22] W przypadku terminu „Terracona", który podaje Luis Vázquez de Parga (*Un mapa desconocido de la serie de los «Beatos»*..., s. 278), H. García-Aráez (*Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 108) obstaje przy lekcji „Tarracona". Wydaje się jednak właściwe przyjąć wersję proponowaną przez tego pierwszego autora, ponieważ to on skrupulatnie przebadał oryginał tej mapy.

[23] Mapa Beatusa z Saint-Séver. ● Źródło oryginału: Paryż, Bibliothèque Nationale, Ms Lat. 8878 (S. Lat. 1075), fol. 45bis^{v}-45ter^{r} (data powstania: 1047-1072; wielkość oryginału: 370 x 570 mm). ● Tekst legend mapy: E. Cortambert, *Quelques-uns des plus anciens monuments géographique du Moyen Âge*..., s. 346-355; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*..., I. Heft, s. 41-61; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturiano*..., s. 254 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)..., s. 100-123; P. Gautier Dalché,

ten jest o wiele mniej regularny, niż miało to miejsce w przypadku omawianej wyżej grupy map typu Beatus. Podstawę tego trójkąta stanowią „Pirinei montes". Jego zaś wnętrze wypełniają trzy nazwy regionów: „Cantabria" (Kantabria), „Gallicia" i „Lusitania" (Luzytania), jeden etnonim: „Astures" (mieszkańcy Asturii), oraz sześć nazw miast zaopatrzonych w winiety: „Barcilona" (Barcelona), „Cesaraugusta" (Saragossa), „Corduba" (Kordoba), „Ilerda" (Lérida), „Tarascona" (Tarazona), „Terracona" (Tarragona) i „Toleto" (Toledo). Łatwo zauważyć, że nazwy „Astures", „Cantabria", „Gallicia" i „Barcilona" odnoszą się do wolnej wówczas od Maurów części Hiszpanii. Natomiast pozostałe choro- i toponimy wskazują obszary zajęte przez muzułmanów. Przez półwysep przepływają też cztery rzeki, z których dwie posiadają legendy: „fl. Iber" (Ebro) i „fl. Sicoris (lub) Sigoria" (Segre) – lewobrzeżny dopływ Ebro. Łącznie w schemat półwyspu wpisano 14 nazw[24]. Obecność winiet miast ma zapewne podkreślić stopień urbanizacji Hiszpanii. Z kolei Pireneje przywodzą na myśl mury najeżone skierowanymi na zewnątrz blankami, wskazując na naturalną linię obronną półwyspu. Natomiast cztery wspomniane rzeki wydają się dzielić Hiszpanię na pięć nierównych segmentów, pomiędzy które zostały niejako rozdzielone winiety miast. Nie ulega wątpliwości, że cała graficzna struktura półwyspu stanowi dobrze przemyślaną całość, która przemawiała zapewne mocno do odpowiednio przygotowanego człowieka tamtych czasów. Dziś zaś jest o wiele trudniej odczytać wewnętrzną logikę owego systemu legend i winiet. Wydaje się jednak nie ulegać wątpliwości, że autor tej mapy znacznie przekroczył ramy zakreślone w oryginale mapy Beatusa. Półwysep został z pomocą „granic" naturalnych, którymi są wspomniane już rzeki, podzielony na pięć sekcji. To skomplikowanie graficzne schematu Hiszpanii sugeruje złożoną sytuację wewnętrzną tej części Europy, która oddzielona od reszty kontynentu „wałem pirenejskim" i rozczłonkowana wewnętrznie meandrycznymi „barierami rzek" (symbolami permanentnej zmiany) musi niejako w osamotnieniu rozwiązywać swe problemy. Być może mapa ta jest z jednej strony graficzną aluzją do postępów rekonkwisty, z drugiej zaś – do sporów toczonych między chrześcijańskimi władcami półwyspu.

Mappae mundi antérieures au XIIIe siècle dans les manuscrits latins de la Bibliothèque Nationale de France, „Scriptorium" 52(1998), s. 135-139 (nr 53); B. English, *Ordo orbis terrae...*, s. 628 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala). ● Fragmenty tekstu legend mapy: L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography…*, s. 177-178 (XI.4.). ● Źródło kopii: J.A. Wendt, *Skarby kartografii*, red. nauk. L. Szaniawska, Warszawa: Wydawnictwo Arkady 2013, s. 50-51.

[24] Nazwy z mapy Beatusa z Saint-Séver za: K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 43-44.

Winiety posiada także wykonana w roku 1086 mapa Beatusa z Burgo de Osma (tab. I/11)[25]. Dodatkowo na mapie tej przedstawiono graficznie ewangeliczną ideę rozesłania Apostołów, rysując w określonych miejscach ekumeny „główki" Apostołów. Bardzo nieregularny, podobnie jak na mapie Beatusa z Saint Séver, „trójkąt hiszpański", którego granicą lądową nie są *de facto* Pireneje lecz gruba czerwona linia, niespotykany dotąd na mapach średniowiecznych substytut gór[26], mieści trzy choronimy: „Asturias", „Gallecia" i „Spania". Posiada też sześć toponimów: „Corduba (?)", „Faro" (La Coruña), „Olisbona" (Lizbona), „S. Jacobus" (Santiago de Compostela), „Toletum" (Toledo) i „Terracona" (Tarragona). Podobnie też jak na poprzedniej mapie, również i tutaj zaznaczono dwie rzeki: „F. Durius" (Duero) i „F. Minius" (Miño)[27]. Warto zwrócić uwagę na fakt, że Duero i Miño płyną przez północno-zachodnią część Półwyspu Iberyjskiego, oddzielając Galicję i Asturię od jego południowych obszarów, będących wówczas w większej części pod władzą muzułmanów. Tymczasem na przedmiotowej mapie obie rzeki znajdują się na południu półwyspu, sprawiając wrażenie, że obszary pozostające pod okupacją Maurów są stosunkowo niewielkie, a tym samym łatwe do odzyskania. Ten swoisty optymizm autora mapy można tłumaczyć tym, że w roku 1085 chrześcijanie odzyskali Toledo, co mogło dawać nadzieję na pomyślne i względnie szybkie

[25] Mapa Beatusa z Burgo de Osma. ● Źródło oryginału: Burgo de Osma, Archivo de la Catedral, Ms 1, fol. 34^{v}-35^{r} (data powstania: 1086; wielkość oryginału: 300 x 380 mm). ● Tekst legend mapy: K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 34-36; G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 258 (legendy znajdują się na przerysie mapy); H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2^{a} parte)…, s. 100-123. ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae…*, s. 151 (17). ● Źródło kopii: B. English, *Ordo orbis terrae…*, s. 345, fig. 61.

[26] Por. J. Röger, *Die Bergzeichnung auf den älteren Karten. Ihr Verhältnis zur darstellenden Kunst*, München: Riedel 1910, passim.

[27] W kwestii legend tej części mapy Beatusa z Burgo de Osma istnieje kilka wątpliwości. Toponim „Corduba" jest tylko hipotezą K. Millera (*Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 34), który usiłował w ten sposób odczytać bardzo nieczytelny już wówczas wyraz. Z kolei H. García-Aráez (*Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 106) w miejsce toponimu „Olisbona" zaproponował słowo „Olisipona". Termin „Toletum" zaś K. Miller (*Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 34) zastąpił pojęciem „Toleto". H. García-Aráez (*Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 108) nazwę „Terracona" czytał jako „Tarracona". Problem powstał także w kwestii odczytania nazw obu rzek. K. Miller (*Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 34) odczytał nazwę pierwszej z nich jako „F. Tavus", co wydaje się ewidentnym błędem. Właściwą lekcję („F. Durius") podał G. Menéndez-Pidal (*Mozárabes y Asturianos…*, s. 258) i za nim poszedł H. García-Aráez (*Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 102). Natomiast w przypadku „F. Minius" K. Miller (*Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, I. Heft, s. 34) napisał: „F. (Ibe)ris oder F. (Bae)tis". Jest to identyfikacja błędna. G. Menéndez-Pidal (*Mozárabes y Asturianos…*, s. 258), a za nim H. García-Aráez (*Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)…, s. 106) podali lekcję „F. Minei". Jednak właściwsza wydaje się lekcja „F. Minius", będąca pełną łacińską nazwą rzeki Miño.

zakończenie rekonkwisty. Warto również nadmienić, że schemat Hiszpanii został na rzeczonej mapie zdominowany przez winietę Santiago de Compostela, która zawiera „główkę" Jakuba Większego[28]. Zostały tu także wyeksponowane legendy: „Asturias" i „Gallecia", co stanowi zapewne nawiązanie do oryginału mapy. Natomiast nad sam brzeg Morza Śródziemnego został przesunięty wyraz „Spania". W konsekwencji można odnieść wrażenie, że to ostatnie pojęcie zostało tutaj niejako zarezerwowane dla tych obszarów półwyspu, które były jeszcze pod panowaniem muzułmanów. Z kolei wprowadzenie dwóch rzek przypomina zabieg autora mapy Beatusa z Saint Séver (tab. I/10). Jednak w tym przypadku sens tego graficznego zabiegu wydaje się inny: chodziło mianowicie o rozgraniczenie między dwoma metropoliami kościelnymi, czyli między Santiago de Compostela a Toledo. Można zatem sądzić, że mapa Beatusa z Burgo de Osma odnosiła się bardziej do realiów wewnątrzkościelnych niż geopolitycznych. W tym sensie jej autor był bliższy oryginałowi mapy niż autorzy wyżej analizowanych kopii. Warto również zauważyć, że mapa z Burgo de Osma nie uwzględnia pasm górskich na całym obszarze Europy, co tłumaczy czerwoną linię, która oddziela Hiszpanię od reszty kontynentu i zastępuje Pireneje. Być może autor mapy, likwidując „twarde" granice górskie, starał się w ten sposób podkreślić przynależność Hiszpanii do europejskiej wspólnoty narodów chrześcijańskich.

*

Następną grupą map posiadających wyraźnie zaznaczony „trójkąt hiszpański" są trzy schematy ekumeny, które znajdują się w manuskryptach proweniencji hiszpańskiej, zawierających „Etymologiae" Izydora z Sewilli (ok. 560 - 4 IV 636).

Pierwsza z nich to mapa z San Millán de la Cogolla (tab. I/3), datowana na rok 946[29]. Według Patricka Gautiera Dalché jej szczególnym zadaniem jest „de situer la péninsule Ibérique dans l'ensemble de *l'orbis terrarum* et dans les cadres généraux de l'histoire sacrée"[30]. Półwysep oddziela tutaj od reszty Europy czarna, silnie zarysowana i pozbawiona legendy linia Pirenejów, która przypomina dwustronną zębatą piłę. Dzięki niej Półwysep Iberyjski posiada bardzo wyraźny schemat

[28] Por. P. Kochanek, *„Rozesłanie Apostołów" na mapie Beatusa z Burgo de Osma…*, s. 719-722.

[29] Mapa z San Millán de la Cogolla. ● Źródło oryginału: Madryt, Real Academia, Ms 25, fol. 204^{v} (data powstania: 946; średnica oryginału: 190 mm). ● Tekst legend mapy: G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos…*, s. 182-183. ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae…*, s. 150 (8). ● Źródło kopii: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:946_Mapamundi_ Etimologias_San_Isidoro.jpg [dostęp: 14 X 2018].

[30] P. Gautier Dalché, *De la glose à la contemplation. Place et fonction de la carte dans les manuscrits du haut Moyen Âge*, w: *Testo e imagine nell'Alto Medioevo*, t. II, (Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 41/2), Spoleto: Tuderto-Todi 1994, s. 725.

trójkąta. Jednak trójkąt ten ma też dodatkowy, niejako wewnętrzny podział. Linię tego podziału wyznacza szeroka niebieska wstęga rzeki Ebro, opatrzona legendą: „Iberus". Zastosowany tutaj podział przypomina do pewnego stopnia ten, który omówiono w kontekście tzw. Watykańskiej mapy Izydora (tab. I/1). Jednak Ebro nie dzieli półwyspu na dwa regularne równoramienne trójkąty prostokątne. Trójkąt, który znajduje się między jej lewych brzegiem a Pirenejami, opatrzony legendą „Spania", to regularny trójkąt prostokątny. Natomiast między prawym brzegiem Ebro a Atlantykiem widnieje *quasi*-trójkąt, w który wpisano dwie nazwy regionów: „Asturias" i „Gallecia". Należy też zauważyć, że wierzchołek tego nieregularnego trójkąta „odcinają" Pireneje, tworząc w ten sposób niejako dodatkowy mały trójkącik, i to w tę właśnie figurę geometryczną wpisano termin „Asturias". Można zatem w przypadku tego schematu Hiszpanii mówić bądź o dwóch trójkątach, bądź o podziale półwyspu na trzy regiony w obrębie owych dwóch trójkątów.

Niemal kopią mapy z San Millán de la Cogolla (tab. I/3) jest datowana na wiek X mapa z Cardeña (tab. I/4)[31]. Również schemat Hiszpanii na tej mapie jest repliką poprzedniego i posiada te same legendy. Subtelna różnica polega na tym, że trójkąt, w który wpisano choronim „Spania", jest mniej regularny od tego z mapy z San Millán, podobnie jak odcięty przez pasmo Pirenejów wierzchołek drugiego *quasi*-trójkąta, w który to wierzchołek wpisano choronim „Asturias".

Ostatnią mapą z tej grupy jest sporządzona w roku 1047 tzw. mapa z Escorialu (tab. I/8)[32]. Jest to młodsza siostra dwóch poprzednich map. Widoczny na niej schemat Hiszpanii posiada bliźniaczą grafikę i legendy. Trójkąty natomiast są lepiej dopracowane. Można wręcz powiedzieć, że jej autor położył duży nacisk na geometryzację przestrzeni. Wszystkie trzy mapy eksponują Galicję i Asturię, co niewątpliwie ma związek z faktem, że terytoria te nie znajdowały się pod okupacją muzułmańską. Tendencja ta jest dobrze widoczna również na mapach typu Beatus. Termin „Spania" pozostaje do pewnego stopnia zagadką w kontekście geograficznym owych

[31] Mapa z Cardeña. ● Źródło oryginału: Madryt, Real Academia, Ms 76, fol. 108^{r} (data powstania: X w.; średnica oryginału: 104 mm). ● Tekst legend mapy: G. Menéndez-Pidal, *Mozárabes y Asturianos...*, s. 184 (legendy znajdują się na przerysie mapy); J. Williams, *Isidore, Orosius and the Beatus Map...*, s. 14, rys. 5 (kopia przerysu G. Menéndez-Pidala); A.-D. von den Brincken, *Romazentrische Weltdarstellung um die erste Jahrtausendwende*, w: *Kaiserin Theophanu: Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Gedenkschrift des Kölner Schnütgen-Museums zum 1000. Todesjahr der Kaiserin*, hrsg. von A. von Euw und P. Schreiner, 1. Bd., Köln: Schnütgen-Museum 1991, s. 404, fig. 2 i s. 406. ● Źródło kopii: http://litteravisigothica.com/codex-of-the-month-viii-madrid-real-academia-delahistoria-cod-76/ [dostęp: 14 IX 2018].

[32] Mapa z Escorialu. ● Źródło oryginału: El Escorial, Biblioteca San Lorenzo, Ms Lat. et-1-3., fol. 177^{v} (data powstania: 1047; średnica oryginału: 136 mm). ● Tekst legend mapy: L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography...*, s. 80 (IV.2.3.). ● Źródło kopii: tamże, s. 384 (IV.2.3.).

trzech map. Być może autorzy map pragnęli połączyć tradycyjny schemat Orozjusza ze współczesną im sytuacją geopolityczną półwyspu. W konsekwencji termin „Spania" stał się pojęciem nieostrym, a jego umieszczenie w naturalnym trójkącie między Pirenejami a rzeką Ebro sugeruje, jakoby termin ten należało odnosić do Katalonii. Podkreślić także należy graficzne wyeksponowanie Pirenejów i rzeki Ebro. Te naturalne granice sprawiają wrażenie wręcz nieprzekraczalnych barier, które jako jedyne determinują schemat Hiszpanii.

*

Inaczej przedstawia się sytuacja na niektórych mapach strefowych, zwanych potocznie mapami Makrobiusza. W tabeli zamieszczono dwa najbardziej charakterystyczne przykłady schematyzacji Hiszpanii na przedmiotowych mapach. Zarówno datowana na przełom X i XI wieku „Berlińska" mapa Makrobiusza (tab. I/7)[33], jak i wykonana w wieku XI mapa Makrobiusza z Dijon (tab. I/12)[34], przedstawiają półwysep w formie trójkąta, w który wpisano słowo „Hispania". W ten sposób mapy te powtarzają niemal mechanicznie schemat Orozjusza, ponieważ jest on użytecznym elementem stosowanej na tego typu mapach geometryzacji przestrzeni.

*

Istnieje też pewna liczba map średniowiecznych, które nie tworzą zwartej, samodzielnej grupy, lecz ich wspólnym mianownikiem jest m.in. schematyzacja Półwyspu Iberyjskiego w formie trójkąta, czyli odwołanie się w tym względzie do tradycji orozjańskiej.

---

[33] „Berlińska" mapa Makrobiusza. ● Źródło oryginału: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Cod. Phillipps 1833 (Cat. no. 138), fol. 39^{v} (data powstania: X/XI wiek; średnica oryginału: 170 mm;). ● Tekst legend mapy: P. Gautier Dalché', *Mappemonde dessinée à Fleury*, w: *Autour de Gerbert d'Aurillac le pape de l'an mil. Album de documents commentés*, réunis sous la dir. d'O. Guyotjeannin et M. Poulle, Matériaux pour l'Histoire publiés par École des Chartes 1, Paris: École des Chartes 1996, s. 3-4 (tekst ten przedrukowano z minimalnymi zmianami w: P. Gautier Dalché', *La Terre dans le cosmos*, w: *La Terre. Connaissance, représentations, mesure au Moyen Âge*, sous la dir. de P. Gautier Dalché, (L'Atelier du Médiéviste 13), Turnhout: Brepols 2013, s. 198 i 200). ● Fragmenty tekstu legend mapy: L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography…*, s. 105-106 (VII.3.1.). ● Źródło kopii: M.T. Nurminen, *Die Welt in Karten. Meisterwerke der Kartographie*, Aus dem Englischen von G. Beitscher und G. Seidel, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2017, s. 39.

[34] Mapa Makrobiusza z Dijon. ● Źródło oryginału: Dijon, Bibliothèque municipale, Ms 448, fol. 76^{r} (data powstania: XI wiek; średnica oryginału: 168 mm). ● Tekst legend mapy: M.F. le Vicomte de Santarem, *Essai sur l'histoire de la cosmographie...*, t. II, s. 88-92. ● Fragmenty tekstu legend mapy: L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography…*, s. 106 (VII.3.2.). ● Źródło kopii: http://patrimoine.bm-dijon.fr/pleade/ead.html?id= FR212316101_saintbenigne [dostęp: 20 X 2018].

Chronologicznie pierwszą jest wśród nich tzw. Wiktoryńska mapa ekumeny z przełomu XI i XII wieku (tab. I/13)[35]. Widoczny na niej „trójkąt hiszpański" jest bardzo nieostry, a w jego wnętrzu umieszczono trzy legendy: „Hispania", „c. Cesaraugusta" (Saragossa) i „c. Corduba". Dwom ostatnim nazwom miast towarzyszą winiety. W tym przypadku nie ma wątpliwości, że termin „Hispania" odnosi się do całego półwyspu, który od reszty kontynentu oddziela bezimienne, ale wyraźnie zarysowane pasmo górskie.

Następna z tej serii to tzw. mapa z Sawley (1110-1180), zwana dawniej mapą Henryka z Moguncji (tab. I/16)[36]. Granicą lądową półwyspu jest tutaj pasmo górskie określone jako „Mons Pireneus". Natomiast w interiorze półwyspu znajduje się: pięć rzek, z których trzy posiadają legendy: „Fl. Danus" (nieznana), „Fl. Gallicus" (Gállego) i „Fl. Hiberus" (Ebro); jedna nazwa miasta zaopatrzona w winietę: „Terracona" (Tarragona); jedna prowincja: „Galicia"; oraz zlokalizowany *grosso modo* centralnie termin „Hispania". Ponadto w południowo-zachodni kraniec półwyspu wpisano swego rodzaju objaśnienie: „Terminus Europe et Affrice"[37]. Pod nim umieszczono kolejną winietę, lecz nie przypisano jej żadnej nazwy miasta. Trzecia winieta znajduje się obok legendy „Galicia" i przedstawia świątynię, której dach wieńczy krzyż, a po lewej stronie przylega do niej wysoka wieża. Jest to najprawdopodobniej bezimienna winieta Santiago de Compostela lub też rodzaj winiety „zbiorczej", która obok sanktuarium Jakuba Apostoła ma także przywodzić na myśl latarnię morską w La Coruñie.

---

[35] Wiktoryńska mapa ekumeny. ● Źródło oryginału: Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, CLM 10058, fol. 154^{v} (data powstania: XI/XII wiek; średnica oryginału: 266 mm). ● Tekst legend mapy: P. Gautier Dalché', *La „Descriptio mappe mundi" de Hugues de Saint-Victor. Texte inédit avec introduction et commentaire*, Paris: Études Augustiniennes 1988, s. 193-195. ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 151 (9); L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography...*, s. 133-134 (X.4.). ● Źródło kopii: F. Reichert, *Das Bild der Welt im Mittelalter*, Darmstadt: Primus Verlag 2013, s. 24, fig. 10.

[36] Mapa z Sawley (dawniej zwana mapą Henryka z Moguncji). ● Źródło oryginału: Cambridge, Corpus Christi College, Ms 66, p. 2 (data powstania: 1110/1180; wielkość oryginału: 295 x 205 mm). ● Tekst legend mapy: W.L. Bevan and H.W. Phillott, *Mediaeval Geography…*, s. XXXVI-XXXIX; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, III. Heft: *Die kleineren Weltkarten*, Stuttgart: Roth 1895, s. 23-28; D. Lecoq, *La mappemonde d'Henri de Mayence ou l'image du monde au XIIe siècle*, w: *Iconographie médiévale. Image, texte, contexte*, sous la dir. de G. Duchet-Suchaux, Paris: C.N.R.S. 1990, s. 162-163. ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 152 (24); L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography...*, s. 139 (X.7.). ● Źródło kopii: J. Brotton, *Słynne mapy*, tłum. zespół, red. nauk. L. Szaniawska, Warszawa: Wydawnictwo Arkady 2016, s. 51.

[37] Tekst legend za: D. Lecoq, *La mappemonde d'Henri de Mayence…*, s. 162.

Kolejny, tym razem bardzo zniekształcony trójkąt znajduje się na mapach hemisferycznych Lamberta z Saint-Omer (tab. I/17)[38]. Wewnątrz trójkąta nie ma winiet, są natomiast cztery legendy: „Hispania", „Hesperia", „Lusitania" i „Gallia" (Galicja)[39]. Faktycznie jednak liczba legend redukuje się do trzech, gdy weźmie się pod uwagę, że termin „Hesperia", oznaczający Zachód, to druga nazwa Hiszpanii[40].

Następna mapa, na której trójkątny schemat Hiszpanii został pozbawiony wierzchołka, to datowana na rok 1118 mapa Gwidona z Pizy (tab. I/18)[41]. W pole tej figury wpisano tylko jedną, ale za to podstawową nazwę: „Spania". Z powyższego zestawienia map, które powstały poza Hiszpanią, widać jasno, że ich autorzy (poza rysownikiem mapy z Sawley) byli dalecy od tego, czym żyli mieszkańcy Półwyspu Iberyjskiego. Idąc za Orozjuszem, powtarzali tylko beznamiętnie z mniejszą lub większą starannością sam trójkątny schemat Hiszpanii. Podobnie też jak na serii analizowanych wyżej map typu Beatus, którą otwiera mapa z „The Morgan Beatus" (tab. I/2), także i tutaj termin „Hi/Spania" odnosi się do całego półwyspu, a pozostałe choronimy są nazwami jego prowincji.

*

Największy i najbogatszy treściowo „trójkąt hiszpański" znajduje się na mapie z Hereford (tab. I/20), której czas powstania datuje się dziś w przedziale lat 1276-1305[42]. W Półwysep Iberyjski zostało tutaj wpisanych aż 27 legend oraz 16 winiet

---

[38] Za przykład niech posłuży mapa hemisferyczna Lamberta z Saint-Omer przechowywana w Wolfenbüttel. ● Źródło oryginału: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Ms Guelf. 1 Gudenus Lat., fol. 69^{v}-70^{r} (data powstania: 1115/1180; średnica oryginału: 392 mm). ● Tekst legend mapy: K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, III. Heft, s. 47-51; R. Uhden, *Die Weltkarte des Martianus Capella*, „Mnemosyne", 3 Ser., 3(1936), s. 122-124; D. Lecoq, *La Mappemonde de „Liber Floridus" ou la Vision du Monde de Lambert de Saint-Omer*, „Imago Mundi" 39(1987), s. 17. ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae…*, s. 153 (29). ● Źródło kopii: A.-D. von den Brincken, *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters*, hrsg. von Th. Szabó, (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 229), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2008, tab. 25. Na temat całej serii siedmiu rękopisów zawierających rzeczone mapy por. P. Kochanek, *Klauzura północno-wschodniej Azji na mapach średniowiecznych i wczesnonowożytnych*, „Vox Patrum" 36(2016), t. 65, s. 281.

[39] Tekst legend za: D. Lecoq, *La Mappemonde de „Liber Floridus"...*, s. 17.

[40] Por. tamże, s. 34.

[41] Mapa Gwidona z Pizy. ● Źródło oryginału: Bruksela, Bibliothèque Royale, Ms 3897-3919, fol. 53^{v} (data powstania: 1118; średnica oryginału: 130 mm). ● Tekst legend mapy: M.F. le Vicomte de Santarem, *Essai sur l'histoire de la cosmographie...*, t. II, s. 215-228; K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten…*, III. Heft, s. 55-56; L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography…*, s. 137 (X.6.). ● Fragmenty tekstu legend mapy: A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae…*, s. 153 (20). ● Źródło kopii: A.-D. von den Brincken, *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters…*, tab. 27.

[42] Mapa z Hereford. ● Źródło oryginału: Hereford, The New Library at Hereford Cathedral (data powstania: 1276/1305; wielkość oryginału: 1626 x 1346 mm). ● Tekst legend mapy: M.F. le Vi-

miast[43]. Pireneje oddzielają półwysep od reszty Europy, jednak w ich sąsiedztwie nie ma żadnej legendy. Legenda taka znajduje się znacznie wyżej, między „Fluvius Emisa" (Ems)[44] a Renem, i brzmi: „A Reno fluvio usque ad Pireneum, et ab Occeano us[que] ad montes Tebenciam et Iuga, qui[bus N]arbonensem Galliam excludit, longitudine trecenti triginta milia passuum, latitudine octodecim milia, secundum Agrippam regem"[45]. W obrębie samego trójkąta najważniejszy jest podział na „Hispania citerior" i „Hispania inferior", przypominający ten, który widnieje na Watykańskiej mapie Izydora (tab. I/1). Spośród prowincji hiszpańskich wymieniona została tylko „Aragona" (Aragonia). Dominują natomiast miasta w liczbie 14, z których 11 posiada winiety. Są to (w porządku alfabetycznym): 1. „Basella" (Barcelona?) + winieta, 2. „Biturrica" (Béziers) + winieta, 3. „Bragaria" (Braga) + winieta, 4. „Compostrina" (Santiago de Compostela), 5. „Corduba" (Kordoba) + winieta, 6. „Galancia" (Walencja) + winieta, 7. „Ilerna" (Lérida) + winieta, 8. „Murduacia" (Mérida)) + winieta, 9. „Pa[m]pilonia" (Pamplona) + winieta, 10. „Perona" (Padrón?), 11. „Terracona civitas" (Tarragona) + winieta, 12. „Toletum" (Toledo) + winieta, 13. „Tortosa civitas" (Tortosa) + winieta, 14. „Yake" (Jaca?). Spośród pozostałych pięciu winiet jedna posiada legendę „Templum Sancti Jacobi", a zatem chodzi o samo sanktuarium Jakuba Apostoła. Druga winieta ma formę wysokiej wieży nad brzegiem Atlantyku i odnosi się zapewne do rzymskiej latarni morskiej w La Coruña. Natomiast pozostałym trzem winietom nie towarzyszą żadne legendy. Autor mapy z Hereford zaznaczył również 7 rzek. Są to (w porządku alfabetycznym): „Fluvius Boetis" (Gwadalkivir), „Fluvius Calcina" (Gwadiana?), „Fluvius Danus" (nieznana), „Fluvius Dorius" (Duero), „Fluvius Hiber" (Ebro), „Fluvius Morinus" (nieznana), „Fluvius Muneus" (Miño). Pozostałe trzy legendy hiszpańskiego segmentu mapy z Hereford to: „Geneis" + rysunek zwierzęcia – chodzi o żenetę, ssaka z rodziny wiwerowatych, podobnego do dużego kota; „Mons Binna"

COMTE DE SANTAREM, *Essai sur l'histoire de la cosmographie…*, t. II, s. 288-434; W.L. BEVAN and H.W. PHILLOTT, *Mediaeval Geography…*, passim; K. MILLER, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, IV. Heft: *Die Herefordkarte*, Stuttgart: Roth 1896; S.D. WESTREM, *The Hereford Map. A Transcription and Translation of the Legends with Commentary*, (Terrarum Orbis 1), Turnhout: Brepols 2001. ● Fragmenty tekstu legend mapy: J. LELEWEL, *Géographie du Moyen Age*, t. II, Bruxelles: Pilliet 1852 [reprint: Amsterdam: Meridian 1966], s. 6-7; I. HALLBERG, *L'Extrême Orient dans la littérature et la cartographie de l'Occident des XIIIe, XIVe et XVe siècles. Études sur l'histoire de la géographie*, Göteborg: Zachrisson 1906 (nazwy geograficzne w porządku alfabetycznym); L.S. CHEKIN, *Northern Eurasia in Medieval Cartography...*, s. 163-168 (X.12.). ● Źródło kopii: C.J. SCHÜLER, *Die Geschichte der Kartographie*, Paris: Éditions Place des Victoires 2010, s. 18.

[43] S.D. WESTREM, *The Hereford Map*, s. 326-335 (838-865) wraz z komentarzem.

[44] S.D. WESTREM, *The Hereford Map*, s. 225 (549). Komentarz, tamże, s. 224 (549).

[45] S.D. WESTREM, *The Hereford Map*, s. 229 (556). Komentarz, tamże, s. 228 (556).

(Monte Hacho) – góra w Ceucie, po afrykańskiej stronie Cieśniny Gibraltarskiej (na mapie „przeniesiona" do Europy); „Terminus Europe" – legenda wpisana tuż nad „Mons Binna", niemal na cyplu półwyspu. Generalnie Hiszpania na mapie z Hereford została przedstawiona jako kraj zurbanizowany, posiadający dobrą sieć rzeczną. Wyakcentowano również znaczenie sanktuarium pielgrzymkowego św. Jakuba w Santiago de Compostela. Sam półwysep jako trójkąt jest z dwóch stron otoczony morzem, a od strony lądu dostępu bronią Pireneje. Z kolei grafika winiet miast kładzie nacisk na ich obronny charakter, przedstawiając je głównie jako twierdze. Generalnie więc ta wielkoformatowa *mappamundi*, choćby ze względu na swe rozmiary dała rysownikowi możność wprowadzenia znacznie większej ilości detali, niż to było możliwe w przypadku map małych rozmiarów. Warto zauważyć, że autor mapy pominął zarówno Asturię, jak i Galicję. Ich miejsce zajęła Aragonia. Jest to dowód na pewną aktualizację kartograficznego obrazu Hiszpanii. Z kolei nazwy miast i ich liczba sugerują swego rodzaju nowe, szersze spojrzenie na hiszpański interior. Znika natomiast z treści mapy element zaangażowania rysownika w aktualną geopolityczną sytuację półwyspu. Można to tłumaczyć postępami rekonkwisty, lecz bardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem wydaje się brak emocjonalnego zaangażowania autora mapy z Hereford w sprawy odległej i niejako obcej mu Hiszpanii.

*

W niniejszym tekście poddano analizie schemat Hiszpanii na dwudziestu mapach średniowiecznych. Większość z nich (bo aż 12) posiada rodowód iberyjski (tab. I/2-6, 8-11, 14-15 i 19). Przeważają zaś wśród nich tzw. mapy typu Beatus, których w tym zestawieniu jest 9 (tab. I/2, 5-6, 9-11, 14-15 i 19). Wydaje się, że to właśnie te ostatnie mapy rozpropagowały wśród kartografów średniowiecznych Orozjuszowy schemat Hiszpanii w formie trójkąta. Można by wręcz powiedzieć, że mapy benedyktyńskiego mnicha z Liébana pomogły wydatnie sławie Orozjusza wśród potomnych. Innymi słowy – Beatus zadbał, aby pomysł jego rodaka nie poszedł w zapomnienie. W ten sposób „trójkąt hiszpański" wszedł niejako do kanonu mnemotechnicznych schematów kartograficznych średniowiecza obok trójkątnego schematu Sycylii[46] i Italii[47]. W konsekwencji zaś nabrał czysto szkolnego, rzec by można, charakteru. To zaś niewątpliwie jeszcze bardziej rozpowszechniło w kręgu łacińskiego średniowiecza rudymentarną znajomość Hiszpanii jako takiej. Już bowiem nie tylko pielgrzymi szlak do Santiago de Compostela, lecz także szkolna edukacja czyniła znanym imię walecznego zachodniego przedmurza chrześcijań-

[46] Por. P. Kochanek, *Wpływ starożytnej schematyzacji mnemotechnicznej…*, s. 302-305 i tab. III.
[47] Por. tamże, s. 315 i tab. VIII.

stwa. Świadczy o tym także owych 8 map (tab. I/1, 7, 12-13, 16-18 i 20), które wykonano w innych częściach Europy, a które zawierają schemat Hiszpanii Orozjusza i Beatusa z Liébana.

Warto również podkreślić widoczną dominację geometrycznego schematu trójkąta w kartografii średniowiecznej jako takiej. Odnosił się on bowiem – jak wskazano – nie tylko do Hiszpanii, lecz także do Sycylii i Italii, a zatem do bardzo ważnych elementów średniowiecznej mapy.

		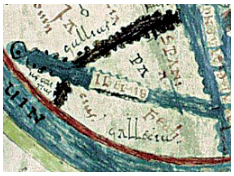	
1. Watykańska mapa Izydora (ok. 775)	2. Mapa z „The Morgan Beatus” (940-945)	3. Mapa z San Millán de la Cogolla (946)	4. Mapa z Cardeña (X wiek)
			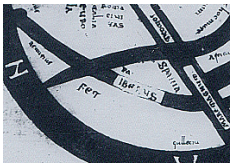
5. Mapa Beatusa z Valladolid (970)	6. Mapa Beatusa z Seu de Urgell (koniec X wieku)	7. „Berlińska” mapa Makrobiusza (X/XI wiek)	8. Mapa z Escorialu (1047)
9. Mapa z „Facundus Beatus” (1047)	10. Mapa Beatusa z Saint Séver (1047-1072)	11. Mapa Beatusa z Burgo de Osma (1086)	12. Mapa Makrobiusza z Dijon (XI wiek)

13. Wiktoryńska mapa ekumeny (XI/XII wiek)	14. Mapa Beatusa z Silos (1109)	15. Mapa Beatusa z Turynu (pocz. XII wieku)	16. Mapa z Sawley (1110-1180)
17. Mapa hemisferyczna Lamberta z Saint-Omer (1115/1180) [Wolfenb.]	18. Mapa Gwidona z Pizy (1118)	19. Mapa Beatusa z Oña (koniec XII wieku)	20. Mapa z Hereford (1276/1305)

Tab. I. Trójkąt – schemat Hiszpanii (porządek chronologiczny)[48]

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Anonymus, Paraphrasis, w: GGM II, s. 409-425.

Cosmographia, w: GLM, s. 71-103.

Dionysius Periegetes, Orbis descriptio, w: GGM II, s. 104-176.

Eustathius, Commentarii, w: GGM II, s. 201-407.

Geographi Graeci Minores [GGM], ed. C. Müllerus, vol. I-II, Parisiis: Firmin-Didot 1882.

Geographi Latini Minores [GLM], rec. A. Riese, Heilbronn: Henninger 1878 [reprint: Hildesheim: Olms 1964].

Gervase of Tilbury, Otia imperialia, ed. S.E. Banks, J.W. Binns, (Oxford Medieval Texts), Oxford: The Clarendon Press 2002.

Hugo de Sancto Victore, Descriptio mappae mundi, ed. P. Gautier Dalché, w: P. Gautier Dalché, La „Descriptio mappe mundi" de Hugues de Saint-Victor. Texte inédit avec introduction et commentaire, (Collection des Études Augustiniennes. Série: Moyen-Âge et Temps Modernes [20]), Paris: Études Augustiniennes 1988, s. 133-160.

[48] Por. tamże, s. 319-320, tab. XI.

Nicephorus Blemmides, Geographia synoptica, w: GGM II, s. 458-468.
The Old English Orosius, ed. J. Bately, (Early English Text Society. Supplementary Series 6), London–New York: The Oxford University Press 1980.
Orosius, Historia adversus paganos, ed. K. Zangemeister, w: Orosius, Historia adversus paganos. Liber apologeticus, CSEL 5, Vindobonae: Gerold 1882 [reprint: Hildesheim: Olms 1967], s. 1-564 (= PL 31, 663B-1174B). Por. też GLM, s. 56-70 (tutaj: ks. I, rozdz. 2 – czyli opis ekumeny).
Scholia in Dionysium, w: GGM II, s. 427-457.
Situs orbis terre vel regionum: Un traité de géographie inédit du haut Moyen Âge (Paris, B. N. Latin 4841), ed. P. Gautier Dalché, „Revue d'Histoire des Textes" 12-13 (1982-1983), s. 149-179 (tekst źródła, s. 162-177).
Strabo, Geographica, vol. I-III, ed. A. Meineke, Lipsiae: Teubner 1895-1899.

OPRACOWANIA

Atlas. The Bulgarian Lands in the European Cartographic Tradition (3rd-19th Centuries), editors A. Fol, A. Stamatov, Sofia: Tangra TanNakRa 2008.
Baumgärtner I., Graphische Gestalt und Signifikanz. Europa in den Weltkarten des Beatus von Liébana und des Ranulf Hidgen, w: Europa im Weltbild des Mittelalters. Kartographische Konzepte, hrsg. von I. Baumgärtner und H. Kugler, (Orbis Mediaevalis 10), Berlin: Akademie Verlag 2008, s. 81-132.
Bevan W.L. and Phillott H.W., Mediaeval Geography: An Essays in Illustration of the Hereford Mappa Mundi, London: Stanford 1873 [reprint: Amsterdam: Meridian 1969].
Brincken A.-D. von den, Romazentrische Weltdarstellung um die erste Jahrtausendwende, w: Kaiserin Theophanu: Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Gedenkschrift des Kölner Schnütgen-Museums zum 1000. Todesjahr der Kaiserin, hrsg. von A. von Euw und P. Schreiner, 1. Bd., Köln: Schnütgen-Museum 1991, s. 401-411.
Brincken A.-D. von den, Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten, (Monumenta Germaniae Historica. Schriften 36), Hannover: Hahnsche Buchhandlung 1992.
Brincken A.-D. von den, Studien zur Universalkartographie des Mittelalters, hrsg. von Th. Szabó, (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 229), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2008.
Brotton J., Słynne mapy, tłum. zespół, red. nauk. L. Szaniawska, Warszawa: Wydawnictwo Arkady 2016.
Chekin L.S., Northern Eurasia in Medieval Cartography. Inventory, Text, Translation, and Commentary, (Terrarum Orbis 4), Turnhout: Brepols 2006.
Cortambert E., Quelques-uns des plus anciens monuments géographique du Moyen Âge conservés à la Bibliothèque Nationale, „Bulletin de la Société de Géographie", 6 Ser., 14 (1877), s. 337-363.
English B., Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi des frühen und hohen Mittelalters, (Orbis Mediaevalis 3), Berlin: Akademie Verlag 2002.
García-Aráez H., Los mapamundis de los Beatos. Origen y características principales, „Miscelánea Medieval Murciana" 18 (1993-1994), s. 49-76.
García-Aráez H., Los mapamundis de los Beatos (2ª parte). Nomenclator y conclusiones, „Miscelánea Medieval Murciana" 19-20 (1995-1996), s. 97-128.
Gautier Dalché P., La „Descriptio mappe mundi" de Hugues de Saint-Victor. Texte inédit avec introduction et commentaire, (Collection des Études Augustiniennes. Série: Moyen-Âge et Temps Modernes [20]), Paris: Études Augustiniennes 1988.
Gautier Dalché P., De la glose à la contemplation. Place et fonction de la carte dans les manuscrits du haut Moyen Âge, w: Testo e imagine nell'Alto Medioevo, t. II, (Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 41/2), Spoleto: Tuderto-Todi 1994, s. 693-771.

Gautier Dalché P., Mappemonde dessinée à Fleury, w: Autour de Gerbert d'Aurillac le pape de l'an mil. Album de documents commentés, réunis sous la dir. d'O. Guyotjeannin et M. Poulle, (Matériaux pour l'Histoire publiés par École des Chartes 1), Paris: École des Chartes 1996, s. 3-6.

Gautier Dalché P., Mappae mundi antérieures au XIIIe siècle dans les manuscrits latins de la Bibliothèque Nationale de France, „Scriptorium" 52(1998), s. 102-161.

Gautier Dalché P., La Terre dans le cosmos, w: La Terre. Connaissance, représentations, mesure au Moyen Âge, sous la dir. de P. Gautier Dalché, (L'Atelier du Médiéviste 13), Turnhout: Brepols 2013, s. 161-257.

Glorie F., Mappa mundi e codice Vatic. Lat. 6018, w: Itineraria et alia geographica, (CCL 175), Turnholti: Brepols 1965, s. 455-466.

Gustawicz B., Zarys historyczny sposobów kreślenia kart geograficznych, w: Sprawozdanie dyrektora C. K. gimnazyum Nowodworskiego św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1882, Kraków: [Friedlein] 1882, s. 1-63 [odbitka: Kraków: Anczyc i S-ka 1882].

Hallberg I., L'Extrème Orient dans la littérature et la cartographie de l'Occident des XIIIe, XIVe et XVe siècles. Études sur l'histoire de la géographie, Göteborg: Zachrisson 1906.

Janvier Y., La géographie d'Orose, Paris: Les Belles Lettres 1982.

Kochanek P., „Rozesłanie Apostołów" na mapie Beatusa z Burgo de Osma, w: Fructus Spiritus est Caritas. Księga Jubileuszowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, czterdziestolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej, red. M. Wysocki, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, s. 703-745.

Kochanek P., Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej portolany w starożytności, w: Tworzenie iluzji społecznej – wiedza w sferze publicznej, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, (Studia nad Wiedzą 5), Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 73-126.

Kochanek P., Klauzura północno-wschodniej Azji na mapach średniowiecznych i wczesnonowożytnych, „Vox Patrum" 36(2016), t. 65, s. 211-344.

Kochanek P., Wpływ starożytnej schematyzacji mnemotechnicznej na średniowieczną i wczesnonowożytną kartografię, „Vox Patrum" 38(2018), t. 69, s. 285-375.

Kochanek P., Vignetten von Konstantinopel in den mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Karten. Die Entwicklung des grafischen Topos der Stadt, „Vox Patrum" 38(2018), t. 70, s. 395-448.

Lecoq D., La Mappemonde de „Liber Floridus" ou la Vision du Monde de Lambert de Saint-Omer, „Imago Mundi" 39(1987), s. 9-49.

Lecoq D., La mappemonde d'Henri de Mayence ou l'image du monde au XIIe siècle, w: Iconographie médiévale. Image, texte, contexte, sous la dir. de G. Duchet-Suchaux, Paris: C.N.R.S. 1990, s. 155-207.

Lelewel J., Géographie du Moyen Age, t. 2, Bruxelles: Pilliet 1852 [reprint: Amsterdam: Meridian 1966].

Menéndez-Pidal G., Mozárabes y Asturianos en la cultura de la alta Edad Media en relación especial con la historia de los conocimientos geográficos, „Boletin de la Real Academia de la Historia" 134(1954), s. 137-291.

Miller K., Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten, I. Heft: Die Weltkarte des Beatus (776 n. Chr.), Stuttgart: Roth 1895.

Miller K., Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten, III. Heft: Die kleineren Weltkarten, Stuttgart: Roth 1895.

Miller K., Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten, IV. Heft: Die Herefordkarte, Stuttgart: Roth 1896.

Nurminen M.T., Die Welt in Karten. Meisterwerke der Kartographie, Aus dem Englischen von G. Beitscher und G. Seidel, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2017.

Reichert F., Das Bild der Welt im Mittelalter, Darmstadt: Primus Verlag 2013.

Röger J., Die Bergzeichnung auf den älteren Karten. Ihr Verhältnis zur darstellenden Kunst, München: Riedel 1910.

Sáenz-López Peréz S., El mundo para una reina: los „mappaemundi" de Sancha de León (1013-1067), „Anales de Historia del Arte", Volumen Extraordinario, 2010, s. 317-334.

Santarem M.F. le Vicomte de, Essai sur l'histoire de la cosmographie et de la cartographie pendant le Moyen-Âge, t. 2, Paris: Maulde et Renou 1850.
Scafi A., Maps of Paradise, London: The British Library 2013.
Schulten A., Iberische Landeskunde: Geographie des antiken Spanien, 2. Aufl., Baden–Baden: Koerner 1974.
Schüler C.J., Die Geschichte der Kartographie, Paris: Éditions Place des Victoires 2010.
Staszewski J., Środowisko geograficzne w nauce antycznej, „Zeszyty Geograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku" 2(1960), s. 7-43.
Uhden R., Die Weltkarte des Isidorus von Sevilla, „Mnemosyne", 3 Ser., 3(1936), s. 1-28.
Uhden R., Die Weltkarte des Martianus Capella, „Mnemosyne", 3 Ser., 3(1936), s. 97-124.
Vázquez de Parga L., Un mapa desconocido de la serie de los «Beatos», w: Actas del Simposio para el estudio de los códices del «Comentario al Apocalipsis» del Beato de Liébana, t. I, Madrid: Joyas Bibliográficas 1978, s. 271-278.
Wendt J.A., Skarby kartografii, red. nauk. L. Szaniawska, Warszawa: Wydawnictwo Arkady 2013.
Westrem S.D., The Hereford Map. A Transcription and Translation of the Legends with Commentary, (Terrarum Orbis 1), Turnhout: Brepols 2001.
Williams J., Isidore, Orosius and the Beatus Map, „Imago Mundi" 49(1997), s. 7-32.

NETOGRAFIA

http://litteravisigothica.com/codex-of-the-month-viii-madrid-real-academia-delahistoria-cod-76/ [dostęp: 14 IX 2018].
http://patrimoine.bm-dijon.fr/pleade/ead.html?id=FR212316101_saintbenigne [dostęp: 20 X 2018].
http://www.atlantedellarteitaliana.com/artwork-4777.html [dostęp: 17 VIII 2018].
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:946_Mapamundi_Etimologias_San_Isidoro.jpg [dostęp: 14 X 2018].

TRÓJKĄT JAKO SCHEMAT HISZPANII NA MAPACH ŚREDNIOWIECZNYCH

Streszczenie

Trójkąt stał się geograficznym schematem Hiszpanii przynajmniej od czasów Orozjusza. Przeszedł następnie do kartografii średniowiecznej. Niniejszy artykuł analizuje 20 map, które powstały między rokiem 775 a 1300 i na których znajduje się ten właśnie schemat. 12 z nich pochodzi z Półwyspu Iberyjskiego, przy czym 9 to mapy typu Beatus. Legendy tych map są wpisane w kontekst geopolityczny epoki, w której powstawały. Można wręcz powiedzieć, że mapy tchną duchem rekonkwisty. Mapy te przyczyniły się do rozpowszechnienia schematu Hiszpanii w formie trójkąta w kartografii średniowiecznej Europy zachodniej. „Trójkąt hiszpański" stał się w ten sposób, obok trójkątnego schematu Sycylii, najbardziej rozpoznawalnym schematem kartograficznym w średniowieczu. Ułatwiał on odnalezienie Hiszpanii na mapach, stając się użyteczną graficzną pomocą mnemotechniczną.

Słowa kluczowe: Hiszpania; kartografia średniowieczna; schemat trójkąta.

TRIANGLE AS A SCHEME OF SPAIN ON MEDIEVAL MAPS

Summary

The triangle has become a geographic scheme of Spain at least since the time of Orosius. He then went on to medieval cartography. This article analyzes 20 maps that were created between 775 and 1300 and on which this scheme is located. 12 of them come from the Iberian Peninsula, 9 being Beatus maps. The legends of these maps are inscribed in the geopolitical context of the time in which they were created. As a consequence, these maps contain the spirit of the Reconquest. Ultimately, these maps contributed to the dissemination of the Spanish scheme in the form of a triangle in the cartography of medieval Western Europe. The "Spanish Triangle" thus became, next to the triangular scheme of Sicily, the most recognizable cartographic scheme in the Middle Ages. It made it easier to find Spain on maps, becoming useful graphical mnemonic help.

Key words: Spain; medieval cartography; triangle scheme.